

MATEMATIKA 2

Lekcija 4- Kvadratura ravne figure. Kubatura obrtnog tela

Površina ravne figure. Neka je D jedna figura u nekoj ravni. Definisaćemo površinu ravne figure D .

Najpre definišemo upisanu poligonalnu oblast u figuru D kao poligonalnu oblast čije sve tačke se nalaze u D . Poligonalna oblast koja sadrži sve tačke figure D naziva se opisana poligonalna oblast oko figure D . (Poligonalnom oblašću ovde se naziva svaka ograničena zatvorena oblast u ravni čiji rub je neki poligon, kao i svaka unija takvih oblasti.)

Označimo sa $\{P_u\}$ skup površinâ svih upisanih, a sa $\{P_o\}$ skup površinâ svih opisanih poligonalnih oblasti figure D . Očigledno je da je skup $\{P_u\}$ ograničen odozgo, a skup $\{P_o\}$ ograničen odozdo, te postoje konačni $\sup\{P_u\} = \underline{P}$ i $\inf\{P_o\} = \overline{P}$. Lako se pokazuje da je $\underline{P} \leq \overline{P}$.

Definicija: Kažemo da je figura D merljiva ako je $\underline{P} = \overline{P}$. Pritom se zajednička vrednost $\underline{P}$ i $\overline{P}$ zove površina figure D i označava se sa $P(D)$.

Teorema o egzistenciji: Ako za ravnu figuru D postoje niz (A_n) upisanih i niz (B_n) opisanih poligonalnih oblasti, takvi da je

$$\lim_{n \rightarrow +\infty} P(A_n) = \lim_{n \rightarrow +\infty} P(B_n) \quad (= P),$$

tada je D merljiva figura i njena površina je jednaka P . Važi i opštija teorema, koja se od ove razlikuje samo u tome što su, za svaki $n \in \mathbb{N}$, A_n i B_n neke merljive ravne figure takve da je $A_n \subset D \subset B_n$. (Dokaz — na vežbama AG).

Svojstva: 1⁰ (Nenegativnost) Ako je ravna figura D merljiva, onda je $P(D) \geq 0$. 2⁰ (Aditivnost) Ako je ravna figura D unija figurâ D_1 i D_2 koje nemaju zajedničkih unutrašnjih tačaka i ako su D_1 i D_2 merljive figure, tada je i D merljiva figura i važi $P(D) = P(D_1) + P(D_2)$. Takodje, ako su D i D_1 merljive, onda je i D_2 merljiva. 3⁰ (Invarijantnost u odnosu na kretanje) Ako su ravne figure D_1 i D_2 podudarne i D_1 je merljiva, onda je i D_2 merljiva i važi $P(D_2) = P(D_1)$. (Bez dokaza.)

Površina krivolinijskog trapeza. Neka je $f(x)$ neprekidna nenegativna funkcija definisana na zatvorenom intervalu $[a, b]$. Površina P krivolinijskog trapeza T u ravni Oxy ograničenog apscisnom osom, pravim $x = a$ i $x = b$ i grafikom funkcije $f(x)$ jednaka je

$$P = \int_a^b f(x) dx.$$

(Dokaz — na vežbama AG.)

Površina krivolinijskog trapeza sa dva krivolinijska kraka može se izračunati svodjenjem na slučaj krivolinijskog trapeza sa jednim krivolinijskim krakom, koji smo upravo razmotrili. Tako se dobija sledeća teorema: ako su $f_1(x)$ i $f_2(x)$ neke neprekidne funkcije na segmentu $[a, b]$, i $f_1(x) \leq f_2(x)$, $x \in [a, b]$, tada je površina P krivolinijskog trapeza između krivih $y = f_1(x)$, $x \in [a, b]$, i $y = f_2(x)$, $x \in [a, b]$, nad segmentom $[a, b]$, jednaka

$$P = \int_a^b [f_2(x) - f_1(x)] dx.$$

(Pokazati samostalno.)

Primer 1. (Površina kružnog isečka.) Pokazati da je površina P kružnog isečka poluprečnika r i centralnog ugla α (u radijanima) jednaka $P = \frac{1}{2}r^2\alpha$.

Rešenje. Neka je D kružni isečak poluprečnika r i centralnog ugla α . Razmotrimo najpre slučaj kad je α oštar ugao: $0 < \alpha < \frac{\pi}{2}$. U ravni u kojoj leži D uvedimo koordinatni sistem Oxy tako da centar kružnog isečka D bude koordinatni početak O , da jedan njegov granični poluprečnik bude na pozitivnom delu x -ose, a ostale tačke isečka D u prvom kvadrantu. Prava $x = r \cos \alpha$ deli D na jedan pravougli trougao D_1 i jedan krivolinijski trapez D_2 . Lako je videti da je $P(D_1) = \frac{1}{2}r^2 \sin \alpha \cos \alpha$. Površinu figure D_2 izračunaćemo pomoću integrala, kao površinu krivolinijskog trapeza ispod krive $y = \sqrt{r^2 - x^2}$ nad segmentom $[r \cos \alpha, r]$:

$$\begin{aligned} P(D_2) &= \int_{r \cos \alpha}^r \sqrt{r^2 - x^2} dx = r^2 \int_0^\alpha \sin^2 t dt = \\ &= \frac{1}{2}r^2 \left(t - \frac{1}{2} \sin 2t \right) \Big|_0^\alpha = \frac{1}{2}r^2 \alpha - \frac{1}{4}r^2 \sin 2\alpha. \end{aligned}$$

(Korišćena je smena $\arccos \frac{x}{r} = t$.) Kako je $\sin 2\alpha = 2 \sin \alpha \cos \alpha$, to je $P = P(D_1) + P(D_2) = \frac{1}{2}r^2\alpha$.

Ako α nije oštar ugao, onda se kružni isečak D , povlačenjem nekih pravih kroz njegov centar, može podeliti na nekoliko kružnih isečaka sa oštrim centralnim uglovima, i tako (uz korišćenje svojstva aditivnosti površine ravne figure) svesti opšti slučaj na slučaj oštrog centralnog ugla, koji smo razmotrili.

Slučaj krive u polarnim koordinatama. Neka je kriva C u $r\varphi$ -ravni zadata jednačinom u polarnim koordinatama $r = f(\varphi)$, $\varphi \in [\alpha, \beta]$

($0 \leq \alpha < \beta \leq 2\pi$), gde je $f(\varphi)$ jedna neprekidna funkcija. (Podsetimo se da je položaj tačke M u $r\varphi$ -ravni određen uređenim parom (r, φ) gde je r rastojanje tačke M od koordinatnog početka O , a φ ugao između vektora $\overrightarrow{OA}$ i x -ose. Pritom se r i φ nazivaju polarnim koordinatama tačke M , i to r polarnim radijusom a φ polarnim uglom, x -osa se naziva polarnom osom i tačka O polom.) Tada je površina P figure I u $r\varphi$ -ravni ograničene polupravim $\varphi = \alpha$ i $\varphi = \beta$ i krivom C jednaka

$$P = \frac{1}{2} \int_{\alpha}^{\beta} [f(\varphi)]^2 d\varphi.$$

(Dokaz — na vežbama AG.) (Ovakva figura I naziva se krivolinijskim isečkom.)

Primer 2. Izračunajmo površinu figure D u $r\varphi$ -ravni ograničene krivom zadatom jednačinom u polarnim koordinatama: $r^2 = a^2 \cos 2\varphi$ ($a > 0$). (Ovakva kriva naziva se Bernulijeva lemniskata.)

Rešenje. Figura D je simetrična u odnosu na polarnu osu, tj. u odnosu na pravu $r \sin \varphi = 0$, i u odnosu na pravu $r \cos \varphi = 0$. (Pokazati.) Zato je $P(D) = 4P(I)$, gde je I krivolinijski isečak ograničen krivom $r^2 = a^2 \cos 2\varphi$, $\varphi \in [0, \frac{\pi}{4}]$, i polupravom $\varphi = 0$. Kako je

$$P(I) = \frac{1}{2} \int_0^{\frac{\pi}{4}} a^2 \cos 2\varphi d\varphi = \frac{1}{2} a^2 \left. \frac{\sin 2\varphi}{2} \right|_0^{\frac{\pi}{4}} = \frac{1}{4} a^2,$$

to je $P(D) = a^2$.

Slučaj parametarski zadate krive. Neka je kriva C u ravni Oxy zadata parametarski: $x = g(t)$, $y = h(t)$, $t \in [\alpha, \beta]$ i $g(\alpha) = a$, $g(\beta) = b$. (Pritom su g i h neprekidne funkcije i postoji g^{-1} .) Tada se površina P krivolinijskog trapeza ispod krive C nad segmentom $[a, b]$ izračunava po formuli

$$P = \int_a^b y dx = \int_{\alpha}^{\beta} h(t) g'(t) dt.$$

Zapremina prostorne figure. Zapremina prostorne figure definiše se na isti način kao površina ravne figure. Da bi se dobila definicija zapremine prostorne figure treba u definiciji površine ravne figure naziv "poligonalna oblast" zameniti nazivom "polijedarska oblast" i, razume se, nazive "ravna figura" i "površina ravne figure" zameniti nazivima "prostorna figura" i "zapremina prostorne figure". Uobičajena oznaka zapremine je V . Zapremina

prostorne figure ima ista osnovna svojstva $1^0 - 3^0$ koja su ranije navedena u vezi sa površinom ravne figure. Isto tako, važi i teorema o egzistenciji zapremine prostorne figure, potpuno analogna ranije navedenoj teoremi o egzistenciji površine ravne figure. Najčešće se govori o zapremini tela, pri čemu se telom naziva svaka (ograničena) prostorna (tj. trodimenzionalna) zatvorena oblast.

Izračunavanje zapremine tela pomoću površina ravnih preseka tela. Neka je T jedno telo u prostoru Oxy čija ortogonalna projekcija na x -osu je segment $[a, b]$ na x -osi. Za svaki $x \in [a, b]$, označimo sa D_x presek tela T i ravni koja sadrži tačku $(x, 0, 0)$ i normalna je na x -osu. Pretpostavimo da je svaka od ovih ravnih figura D_x merljiva i da je funkcija $y = F(x)$, $x \in [a, b]$, neprekidna, pri čemu je $F(x) = P(D_x)$. Tada je telo T merljivo i njegova zapremina V je jednaka

$$V = \int_a^b F(x) dx.$$

(Dokaz — na vežbama AG.)

Zapremina obrtnog tela. Posmatrajmo sada obrtno telo T koje nastaje obrtanjem oko x -ose krivolinijskog trapeza ispod krive $y = f(x)$ nad segmentom $[a, b]$, pod pretpostavkom da je funkcija $f(x)$ nenegativna i neprekidna na $[a, b]$. Za svaki $x \in [a, b]$, presek tog tela i ravni kroz tačku $(x, 0, 0)$ normalne na x -osu je kružna oblast čija je površina $F(x) = \pi y^2 = \pi [f(x)]^2$. Dakle, zapremina V tela T je jednaka

$$V = \pi \int_a^b [f(x)]^2 dx, \quad \text{ili} \quad V = \pi \int_a^b y^2 dx.$$

Primer 3. Odredimo zapreminu V torusa koji se dobija obrtanjem kružne oblasti $x^2 + (y - a)^2 \leq r^2$ oko x -ose, ako je $0 < r < a$.

Rešenje. Označimo sa $f_1(x)$ i $f_2(x)$, redom, funkcije date sa

$$f_1(x) = a + \sqrt{r^2 - x^2}, \quad |x| \leq r \quad \text{i} \quad f_2(x) = a - \sqrt{r^2 - x^2}, \quad |x| \leq r.$$

Tada je tražena zapremina jednaka $V = V_1 - V_2$, gde je $V_1 = \pi \int_{-r}^r [f_1(x)]^2 dx$

i $V_2 = \pi \int_{-r}^r [f_2(x)]^2 dx$. Prema tome,

$$\begin{aligned}
 V &= \pi \int_{-r}^r \left[\left(a + \sqrt{r^2 - x^2} \right)^2 - \left(a - \sqrt{r^2 - x^2} \right)^2 \right] dx = \\
 &= \pi \int_{-r}^r \left(a^2 + 2a\sqrt{r^2 - x^2} + r^2 - x^2 - a^2 + 2a\sqrt{r^2 - x^2} - r^2 + x^2 \right) dx \\
 &= 4a\pi \int_{-r}^r \sqrt{r^2 - x^2} dx = 8a\pi \int_0^r \sqrt{r^2 - x^2} dx.
 \end{aligned}$$

Poslednji integral se izračunava smenom $x = r \sin t$, $dx = r \cos t dt$:

$$V = 8a\pi r^2 \int_0^{\frac{\pi}{2}} \cos^2 t dt = 8a\pi r^2 \left(\frac{t}{2} + \frac{\sin 2t}{4} \right) \Big|_0^{\frac{\pi}{2}} = 8a\pi r^2 \cdot \frac{\pi}{4} = 2a\pi^2 r^2.$$